

*Олена Рибій*

КРИТЕРІЇ ТА ІНШІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ АНАЛІЗУ РІВНЯ  
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ  
ТА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

*У статті розглядаються основні критерії та індикатори, які застосовуються під час дослідження рівня інституціоналізації як партійних систем, так і індивідуальних політичних партій. Було проведено аналіз основних*

*особливостей партійної інституціоналізації у пострадянських країнах та окреслено перспективні напрями подальших досліджень партійної системи України.*

*Ключові слова: інституціоналізація, партійна система, політична партія, демократична консолідація, електоральна мінливість.*

*Olena Rybiy. Criteria and other guidelines for measuring institutionalization level of the party system and political parties in Ukraine. The article reviews the basic criteria and indicators used in the study of level of institutionalization of party systems as well as individual political parties. It analyzes the main particularities of party institutionalization in post-Soviet countries and outline some promising directions for further research political system of Ukraine.*

*Key words: institutionalization, party system, political party, democratic consolidation, electoral volatility.*

Особливості функціонування та загальні характеристики партійної системи є яскравими індикаторами того етапу розвитку, на якому знаходиться у конкретний проміжок часу молода демократія. Попри те, що партійна система є доволі популярним об'єктом аналізу українських науковців, одне з ключових питань – ступінь розвитку української партійної системи як одного з базових політичних інститутів – досі системно не досліджувалося. Відзначимо, що мова йде не про узагальнені, поодинокі розвідки та констатації, у найкращому випадку зроблені на основі порівняльного, історичного аналізу. Загальносвітовим трендом у дослідженні партійних систем, зокрема країн 3-тої хвили демократизації, є вищлення чітких критеріїв оцінки та їхнє подальше застосування у ході прикладного аналізу, масштабний збір якісних і кількісних даних, зрештою, формування гіпотез щодо тенденцій розвитку партійних систем на основі висновків, отриманих у індуктивний спосіб.

Потреба у застосуванні методу індукції виникла не випадково. Так, наприклад, проблема інституціоналізації партій постала порівняно нещодавно, паралельно з усвідомленням того, що теорії, вибудовані для аналізу партій

розвинених суспільств, часто неспроможні пояснити феномени функціонування молодих демократій. Дійсно, у менш розвинених державах багато чого є якісно іншим: виборці, партії, партійні системи, отже, невідворотньою є потреба реконцептуалізації теоретичних проблем [10, с. 1], а також доповнення тієї низки критеріїв, за якими найчастіше аналізуються політичні партії демократичного світу. З огляду на вищезазначене, важливим є ознайомлення української наукової спільноти з тією теоретичною базою та прикладними інструментаріями, які довели свою наукову спроможність і можуть бути застосовані в аналогічних дослідженнях партійної системи України.

Слід зазначити, що термін «інституціоналізація» використовується у багатьох контекстах та може бути застосований до аналізу будь-якого суспільного (соціального, політичного, економічного) інституту (громадянського суспільства, президенства, сім'ї, власності, виборів тощо) або певних повторюваних практик (наприклад, корупції, участі «першої леді» у державній політиці). Згоди у науковій літературі з приводу основних ознак, критеріїв і характеристик інституціоналізації не існує й досі. Як і у випадках з багатьма ключовими термінами суспільних наук, причиною зазначеної термінологічної невизначеності є наявність докорінно відмінних способів тлумачення сутності поняття. Так, інституціоналізацію одночасно можна позначити як створення, вкорінення та легітимацію нових інституціональних сутностей (у цьому випадку, за логікою, існує певна «фінішна» лінія цього процесу), а також як стабілізацію, розвиток і посилення організаційної структури вже існуючих інститутів (у даному разі рівень інституціоналізації має розглядатися як постійна і невід'ємна характеристика інституту). Певною мірою консенсусним є визначення *інституціоналізації* як багаторівневого процесу (та одночасно результату [7, с. 306]) становлення інституту, під час якого правила, норми та процедури виробляються, формалізуються та набувають стійкості [2, с. 11]. Наскільки довго може тривати цей процес і де саме в політичній системі України він вже «перетворився на результат», зможе дати відповідь лише емпіричний аналіз кожного окремого випадку.

Власне, чому питання рівня інституціоналізації партійної системи є важливим? Передусім, партійна формація зазвичай розглядається як один з головних компонентів становлення та стабілізації демократичних систем [13, с. 432]. На додаток, виявлення рівня інституціоналізації дозволяє зафіксувати особливості партійної системи, а отже, водночас й притаманні їй недоліки, тенденції розвитку, перспективи трансформацій.

У свою чергу, потребує роз'яснення питання, чому так суттєво для партійної системи пройти до кінця процес становлення, інституціоналізації та перейти на якісно інший етап розвитку. Адже можна аргументувати протилежне – слабка інституціоналізація, – доступ виборців до широкого переліку партійних альтернатив, висока конкуренція у системі, відсутність передбачуваності електоральних процесів, – аж ніяк не заперечує принципів демократії. Попри все, слабка інституціоналізація партій має вагомі наслідки для ключових демократичних принципів, у першу чергу, репрезентативності та електоральної підзвітності (так, наприклад, виборцям стає важче контролювати і відкликати політиків). До того ж, слабкі партійні системи більш «вразливі», що дозволяє «антипартійним» політикам (англ. anti-party politicians), таким як президент Перу А. Фухіморі та президент Венесуели У. Чавес, приходити до влади та негативно впливати на загальний рівень демократії в країні [10, с. 2].

Окрім того, вважається, що інституціоналізація партійної системи критично важлива для процесу демократичної консолідації [11, с. 1]. По-перше, слабка партійна система перешкоджає розвитку партійної ідентифікації, а отже, знижує рівень довгострокових зобов'язань, які активісти, політики та виборці мають перед «своєю» партією [6, с. 2]; по-друге, це значно збільшує невизначеність щодо ключових питань (виживання партії, майбутньої електоральної підтримки), що значно перешкоджає встановленню стратегічно орієнтованої координації між політиками та виборцями. По-третє, недоінституціоналізованість партійної системи значною мірою «піднімає ставки» у виборчій «грі»: «щасливі переможці» швидше за все не будуть

зацікавленими у подальшій підтримці демократичного процесу через страх майбутніх поразок, невпевненість щодо повторення успіху у наступному електоральному циклі [6, с. 2].

Варто зазначити, що твердження про виключну користність інституціоналізації партійної системи для подальшої демократичної консолідації також не є беззаперечним. Наприклад, польський науковець Р. Марковскі зробив неочікуваний висновок – інституціоналізація партійної системи «приходить останньою», наприкінці решти консолідаційних змін у молодій демократії, а не навпаки. На його думку, першим має бути макроекономічний успіх, потім має спостерігатися зростання рівня задоволеності демократією у суспільстві та, що більш важливо, рівня політичної підтримки, а заключним етапом, чи, швидше, наслідком у даному разі виступає інституціоналізація партійної системи [12, с. 2].

Прояснення потребує також й питання темпів інституціоналізації. Загальноприйнятим є переконання того, що послідовність виборів і парламентських скликань поступово формує партійну систему [13, с. 432]. Очевидним недоліком покладання надій на те, що час «виправить усе», є надто повільний темп позитивних, якщо такі взагалі мають місце, змін. Як приклад, за період 60-х–90-х рр. ХХ ст. у країнах Латинської Америки дослідники зафіксували незначно більшу інституціоналізованість політичних партій і лише скромне підвищення перспектив консолідації демократії [9, с. 488]. У такому разі, що саме, крім надії на те, що час посприяє позитивним змінам у майбутньому, може пришвидшити процес інституціоналізації конкретної, наприклад, української партійної системи? Пошук відповіді на це питання може стати орієнтиром для емпіричних досліджень колишніх, наявних чи планованих зусиль з посилення партійної системи з боку законодавчих органів та, безпосередньо, самих партійних учасників.

Якими ж, власне, є критерії інституціоналізації партійних систем? У загальних рисах, інституціоналізація партійної системи прямо не залежить від двох ключових вимірів партійних систем, які окреслив ще Дж. Сарторі, – кількості

партій та рівня їхньої ідеологічної поляризації [10, с. 24]. Натомість, «класичними» індикаторами інституціоналізації партійної системи вважаються такі: 1) стабільність міжпартійної конкуренції; 2) існування партій, «вкорієних» (англ. with stable roots) у суспільстві; 3) визнання партій і виборів легітимними й ефективними каналами, через які суспільство обирає владних представників; 4) наявність розвинених партійних організацій зі стабільними правилами та структурами [11, с. 3–5]. Іншими словами, щоб проаналізувати стан партійної системи, треба здійснити дослідження сукупності факторів – психологічних (які існують очікування у суспільстві щодо партій), організаційних (чи ефективними та розвиненими є окремі партійні структури), системних (який рівень міжпартійної взаємодії наявний у системі) тощо.

Разом з тим, для успішної інституціоналізації важливими є також ступінь стабільності «інституціональних», законодавчих правил (які є ефективними та чіткими способами контролю законності діяльності партій) та захищеність правової системи від нескінченних рентоорієнтованих коригувань. Заслугує на увагу також і переконання того, що мірилом рівня інституціоналізації партійної системи є наявність тісних психологічних зв'язків (іншими словами, потужної партійної ідентифікації) між громадянами та політичними партіями [8, с. 179]. У такому разі можна твердити, що чим більш прогнозованою є політична поведінка в системі, чим більш передбачуваними у своїх уподобаннях в електоральних процесах є виборці, тим більш стабільною, інституціоналізованою є партійна система.

Радше політичних партій як організаційних структур стосуються критерії, виокремлені ще С. Гантінгтоном, батьком сучасного поняття «інституціоналізація» (за його визначенням, це процес, за допомогою якого інститути, організації та процедури набувають цінності та стійкості [3, с. 32]). Такі критерії інституціоналізації, як адаптивність-ригідність, складність-простота, автономія-підлеглість, згуртованість-роздробленість [3, с. 32–41] можуть бути застосовані до аналізу партій як організацій, які, зокрема, перебувають у пошуку шляхів максимізації власної ефективності.

Важливо, що партійні системи менш розвинених демократій є й менш інституціоналізованими: по-перше, у них спостерігається високий рівень електоральної мінливості (англ. electoral volatility), по-друге, програмові та ідеологічні зв'язки між виборцями та партіями є достатньо слабкими, по-третє, зв'язки між виборцями та кандидатами більш персоналістські [10, с. 1]. Усі три зазначені характеристики взаємопов'язані між собою та свідчать про слабкі «корені» партій у суспільстві.

Таким чином, дослідники нових демократій зазвичай стикаються з непростим завданням аналізувати те, що називається «формуванням партій без громадянського суспільства» і «поведінкою виборців без довіри» [14]. У результаті порівняльного дослідження електоральних систем у 36 країнах світу Р. Далтон та С. Велдон дійшли висновку, що у демократіях 3-тньої хвилі присутня латентна соціалізація, яка сягає коріннями у попередній режим. Проте, за їхнім переконанням, зазначене не є непереборною перешкодою: партійні ідентичності мають шанс успішно розвиватися у нових демократіях, але за умови, що партійна система створює сприятливе середовище для налагодження таких зв'язків [8, с. 179].

Заслуговує на увагу цікавий парадокс російської партійної системи – у той час, як політичні партії Росії достатнім чином інституціоналізовані на національному рівні, вони дивно відсутні на регіональному рівні [15, с. 385]. Причина цього криється у бажанні регіональних політичних еліт зберегти ситуацію політичної та партійної *недоінституціоналізації*, у першу чергу, з метою перешкодити розширенню сфери відповідальності за свої рішення та, таким чином, зберегти свій «виграш», здобутий на ранньому етапі переходу до ринкової економіки [15, с. 385]. Чи існують (і які саме) бар'єри для партійного розвитку в Україні? Очевидно, відповідь на це питання можна отримати у ході аналізу державної політики щодо новостворених і дрібних партій, умов для виконання партіями контрольних функцій, рівня доступу партій до ЗМІ та формування порядку денного регіонів, наявних важелів партійного впливу на прийняття політичних рішень на місцевому рівні тощо.

Одним з важливих критеріїв оцінки партійної інституціоналізації є рівень деперсоналізації партії та партійної конкуренції [10, с. 1], іншими словами, партії повинні важити «самі по собі» [11, с. 5]. В Україні ж партії, очевидно, не в останню чергу орієнтуються на очікування українських виборців: згідно з опитуванням, проведеним у 2009 р., для 58 % респондентів під час голосування за політичну партію першочергове значення має те, хто саме очолює цю партію, у той час, як лише для 14 % опитуваних це взагалі не має значення [5].

Складається враження, що українські партії змирилися із «персоніфікацією», надлишок якої їм закидають західні науковці: піар-кампанії партій у переважній більшості будуються навколо створення позитивного іміджу виключно партійних очільників, упізнаваність серед населення ключових членів партійних команд є мізерною, факти внутрішньопартійної конкуренції (наприклад, між «першою» та «другою» особами в партії) за лідерство є відсутніми або старанно прихованими від громадськості. Ротація лідерів політичних, особливо парламентських, партій дуже незначна та відбувається найчастіше у випадках, не пов'язаних з принципом періодичного оновлення партійної верхівки заради підвищення партійної ефективності.

В Україні «персональний» фактор традиційно активізується до чергових виборів. Якщо лише мізерний відсоток українських партій виносить у свою назву ім'я лідера (напр. Радикальна Партія Олега Ляшка, Політична партія «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка»), то назви тимчасових утворень – виборчих блоків яскраво ілюструють покладання партій на упізнаваний серед населення образ своїх лідерів. Більш того, ми можемо спостерігати тенденцію до зростання спекулювань на іменах політичних персон. Так, у парламентських виборах 1998 р. жодна назва блоку не містила прізвищ своїх голів, у 2002 р. – 25 % блоків використали прізвища партійних очільників (3 блоки з 12), у 2006 р. – 47 % (8 блоків зі 17), у 2007 р. – 30 % (3 блоки з 10) [4].

Що ще може становити загрозу для «належного» розвитку партійної системи? Ще президент Дж. Вашингтон у

своєму прощальному зверненні до американського народу висловив занепокоєння «географічною дискримінацією», поширенням ідеї щодо необхідності кожній землі мати власну партію [16]. Він наголошував: «один з поширених прийомів таких партій здобути вплив – спотворення думок і цілей інших регіонів» [16]. У національному масштабі це становить перешкоди братерству народу, консенсусу інтересів, стабільному державному управлінню тощо. В Україні ми можемо спостерігати, як «географічний чинник» на кожних наступних виборах не втрачає своєї актуальності. А. Колодій у статті «Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості» подає низку карт голосувань (на президентських і парламентських виборах в Україні з 1991 р. до 2006 р.), які яскраво ілюструють регіональний розподіл електоральних уподобань, що часом набуває вражаючих масштабів (як приклад, у випадку з президентськими виборами 1994 р.) [1, с. 87–89].

Розпалювання партіями ворожнечі у державному апараті, зокрема шляхом спекулювання на різного ґатунку відмінностях, поглиблюють нестабільність партійної системи. Адже ще у XVIII ст. циркулювало застереження: партійні пристрасті відкривають двері для іноземного впливу і корупції, а політика і воля однієї країни піддаються політиці та волі іншого [16]. Тож можна стверджувати: якщо учасники єдиного партійного поля черпають ресурси для запеклої боротьби один з одним у зовнішніх джерелах, укладаючи політичні домовленості з іноземними суб'єктами, це становить загрозу не тільки для самодостатності партійної системи, а й державної автономії загалом. У підсумку, жорстке регіональне позиціонування з апелюванням до емоційної складової окремих партійних суб'єктів (а не обговорення ідеологічних платформ партій у термінах прагматичних консенсусних цілей і специфічних засобів їхнього досягнення) заважає партійній системі набути стабільних системних характеристик.

Отже, орієнтирів, критеріїв та інших важливих моментів, на які варто звернути увагу під час дослідження рівня інституціоналізації української партійної системи, існує достатньо. Окрім того, зробити узагальнений висновок щодо

рівня інституціоналізації української партійної системи можна, проаналізувавши масштаби таких поширених в українському політикумі явищ, як «купля-продаж партій», персоніфікація політики, масові міграції депутатів у «ворожі табори», зміни партійних ідеологічних курсів під «вибори» або «коаліції». Заслугує на пильну увагу явище, яке можна позначити терміном партійної «амнезії» – коли з історії партій викреслюються масиви інформації, пов'язаної з минулою співпрацею з «небажаними» політичними суб'єктами або діяльністю партії під проводом попереднього лідера, або ж вже неактуальними (або загрозливими для нинішнього партійного іміджу) ідеями. Безсумнівним є те, що в Україні мусять циркулювати теми, концепти суспільного розвитку, які конкурують між собою, як і партії. У цьому контексті інституціоналізація партійної системи – це водночас і співіснування альтернативних способів організації суспільного життя, які різняться між собою за фундаментальними ознаками і яким за результатами виборів періодично надається шанс реалізувати свої програмові засади у національному або місцевому масштабах.

---

1. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / А. Колодій // Агора. – 2006. – Вип. 3. – С. 69–91.

2. Москвин Д. Е. Трансформация политической системы России : институциональный аспект : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Д. Е. Москвин. – Екатеринбург, 2007. – 18 с.

3. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

4. Центральна виборча комісія [Офіційний веб-сервер]; [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/>

5. Яке значення для Вас під час голосування за політичну партію має те, хто саме очолює цю партію? [соціологічне опитування]; [Електронний ресурс] / Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Травень 2009. – Режим доступу : [http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll\\_id=557](http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=557)

6. Birch S. Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe [Paper]; [Електронний ресурс] / S. Birch. – Sep. 2001. – 27 p. – Режим доступу : <http://www2.essex.ac.uk/elect/database/papers/sbvolatility.pdf>

7. Colyvas J. Roads to Institutionalization : The Remaking of Boundaries between Public and Private Science / Jeannette Colyvas, Walter W. Powell // Research in Organizational Behavior. – 2006. – Vol. 27. – P. 315–363.

8. Dalton R. Partisanship and Party System Institutionalization / R. Dalton, S. Weldon // Party Politics. – 2007. – Vol. 13, № 2. – P. 179–196.

9. Dix R. Democratization and the Institutionalization of Latin American Political Parties / R. Dix // Comparative Political Studies. – Vol. 24, № 4. – P. 488–511.

10. Mainwaring S. Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization; [Електронний ресурс] / S. Mainwaring, M. Torcal // Working Paper № 319. – Apr. 2005. – 38 p. – Режим доступу : <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf>

11. Mainwaring S. Party Systems in Latin America [Paper]; [Електронний ресурс] / S. Mainwaring, T. R. Scully. – Sep. 1992. – 50 p. – Режим доступу : <http://lasa.international.pitt.edu/members/congress-papers/lasa1992/files/MainwaringScott.pdf>

12. Markowski R. Party System Institutionalization in New Democracies: Poland – a Trend-Setter with No Followers [Conference Paper] / R. Markowski. – Feb. 2000. – 14 p. – Режим доступу : <http://www.uh.edu/democracy/Markowski.pdf>

13. Olson D. Party Formation and Party System Consolidation in the New Democracies of Central / David M. Olson // Political Studies. – Vol. 46, Is. 3. – P. 432–464.

14. Rose R. Elections and Parties in New European Democracies / R. Rose, N. Munro. – ECPR Press, 2003. – 336 p.

15. Stoner-Weiss K. The Limited Reach of Russia's Party System: Underinstitutionalization in Dual Transitions / K. Stoner-Weiss // Politics&Society. – 2001. – Vol. 29, № 3. – P. 385–414.

16. Washington G. Washington's Farewell Address 1796; [Електронний ресурс] / G. Washington. – Режим доступу : [http://avalon.law.yale.edu/18th\\_century/washing.asp](http://avalon.law.yale.edu/18th_century/washing.asp)